

DEMİRKAPILAR
(TEMİR QAPĪT, VASKAPU, DÖMÖRKAPU)

Imre BASKI*

ÖZET

Türkçe *temir kapı* “geçit, boğaz, yar” yer adı Köktürk yazıtlarından itibaren görülür. Sıkça geçen meşhur *temir kapı* gerçekte ne idi ve nerede bulundu? Bu tür coğrafi terim veya yer adları birçok dilde mevcuttur. Macar “demirkapı” kavramının Avrasyalı, özellikle Türk, menşe efsaneleri veya somut “demirkapı” yer adlarının tesiri altında doğmuş olması gerekir. Bu varsayımımızı, makalemizde, çeşitli delillerle kanıtlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: temir kapı, Yer Adı, Türk Yer Adları, Avrasi Menşe Efsaneleri.

IRON DOORS
(TEMİR QAPĪT, VASKAPU, DÖMÖRKAPU)

ABSTRACT

Turkish *tâmir qapîy* “mountain pass, sheer cliff” toponym has been used since the Köktürk inscriptions. What originally was that frequently cited *tâmir qapîy* and where it was situated? Geographical terms and toponyms like these exist in many languages. Hungarian *tâmir qapîy* concept should be of Eurasian, especially Turkic origin legend or real “demirkapı” toponym. In this article we would try to prove this hypothesis by various examples.

Key Words: *tâmir qapîy*, Toponymy, Turk Toponyms, Eurasian Origin Legends.

Sekizinci asrın ilk on yıllarından tarihlendirilen Türk runik harfli yazıtlarda *Temir kapıy* (‘Demirkapı’) toponimi sık sık anılmaktadır.¹ Tonyukuk yazıtından (725/726) Köktürklerin İnci ırmağını² geçerek düşmanlarını *Demirkapının* ötesine kovup imparatorluğun hudutlarını, Köktürk yazıtlarında daima imparatorluğun batı sınırı sayılan, *Demirkapı*-geçidine kadar genişletmiş olduklarını biliyoruz.³ Köktürk anıtlarında o kadar sık

* Dr, *Macar Bilimler Akademisi Altayistik Araştırma Grubu*, (imbaski@axelero.hu , imbaski@t-online.hu). Bu makale, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı** (9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir)’nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Thomsen, V.: *Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées*. MSFOu. 1896, s. 137; Thomsen, Vilhelm: *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Türk Dil Kurumu, Ankara 1993 s. 207; Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 24, 28, 32, 36, 46, 114, 116, 138.

² Amuderya.

³ Thomsen: *Inscriptions*. s. 137; Orkun: *Türk Yazıtları*. s. 115-116; Kakuk, Zsuzsa (ed.): *Örök köbe vésvé. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-tól a XV. századig*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1985, s. 35-37 [Ebedi taşa oyup. Eski Türk halkları edebiyatından seçmeler]; Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia történe*. (Magyar Östörténeti Könyvtár 7) Szeged 1993, s. 64-65. [Eski İç Asya tarihi]

geçen meşhur *Temir qapıy* gerçekte ne idi ve nerede bulundu? Kabul edilmiş görüşlere göre bu yer Belh kentini Semerkant'a bağlayan yol üzerinde kayalık bir geçit (veya dağ boğazı) idi. Thomsen'e göre 12-20 m geniş, 3 km uzun dar dağ geçidi dünya harikalarının biri, namına lâyıktır, sonradan ise müslüman dünyasında, hatta - ilâve etmeliyiz ki - onun dışında da benzeri yerleri onu örnek alarak adlandırmışlar.⁴

"Geçit, boğaz, yar" v. b. anlamlı *demirkapı* kavramı, daha doğrusu *coğrafya (toponimi) terimi* (veya *cins ismi*) ve ona uygun toponimler birçok dilde mevcuttur. Aşağıda sıralanan örneklerden bazıları belki o çağın kale veya şehir kapısı adlandırılmasına kullanılmış veyahut söz konusu Orta Asya toponimi teriminin kelimesi kelimesine bir çevirisi, alıntılması olabilir: Farsça: *dār-ī āhanīn* ~ *derbend-ī āhanīn*; Arapça: *bāb al-āhanīn*; Rusça: *železnye vorota*; Bulgarca: *železni vrata*; Rumence: *porțile de fier*; İtalyanca: *portone di ferro*; Sırp-Hırvatça: *demir-kapija* ~ *gvòzdena kapija*; Macarca: *vaskapu*; Finnce: *rautaportti*; Almanca: *eisernes Tor*; İngilizce: *iron gate* ~ *irongate* v. s.

En meşhur "Demirkapı" hiç şüphesiz Köktürk yazıtlarının demin adı geçen Maverünnehir'deki⁵ Baysun-tau dağında bugünkü *Derbent*⁶ adlı köyün yakınında, eski Semerkant-Tirmiz (Termez)⁷ yolu boyunca bulunmaktadır.⁸ En erken anılması boğazdan 630'da geçen ve yöreyi şu sözlerle anlatan meşhur Çinli seyyah Hiuan-tsang'a aittir: "Güneydoğuda, dağlarda, yaklaşık iki yüz li⁹ katetti ve Demir Kapı'ya girdi. Sağda ve solda olağanüstü yükseklikte, birbirine paralel iki dağ arasında bulunan boğazlara bu ad verilmiş. Dağlar çok dar ve üstelik dik uçurumlarla çevrili bir keçi yolu ile birbirinden ayrılmış. Bu dağların her iki yamacı da, *demir renkli* birer taş duvar görünümünde. Geçit yerine, demirle sağlamlaştırdıkları iki kanatlı bir kapı yerleştirmişler. Kapı kanatlarına da bir sürü demir çingirak asılmış, aşılması güç ve çok iyi korunmuş olduğu için bu geçide bugünkü ismini takmışlar."¹⁰

Sonradan bu geçit Maverünnehr'i Belh civarındaki yerlere bağladı. Adı müslüman kaynaklarda da bol bol geçer. Orta çağın

⁴ Thomsen: *Inscriptions*. s. 137; Vásáry: *A régi Belső-Ázsia*. s. 73.

⁵ Arapça *Mā warā' al-Nahr*, Amuderya ve Sirderya arasındaki bölge.

⁶ Darband yerleşim yeri, Afganistan Badahşan eyaletindeki Faizabad yakınında.

⁷ Tirmidh / Tirmizi / Termiz / , şehri Amuderya'nın Kuzey, yani sağ kıyısında, bugün Termez şehri, Özbekistan'ın Güneyinde (*The Encyclopaedia of Islam*. WebCD Edition, Brill Academic Publishers 2003, X. p.542b; Togan, Zeki Velidi: *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 38, 63, 64, 188 v.s.; www.sevde.de/Kuran-Tevsiri/Kehf/Kehf92-98.htm)

⁸ *Encyclopaedia of Islam*. II, s. 204/a, II, s. 115/b.

⁹ Çin uzunluk ölçüsü: 1 li = aşağı yukarı. 540 m.

¹⁰ Hiuan-tsang'ın seyahatnamesinden Thomsen'in aktarması (*Orhon Yazıtları*. s. 207. 6. dipnot).

Arap ve Fars yazarları bu yöreden çok kere *Dār-i āhanin*, demek "Demirkapı" ya da *Koluga*¹¹ adıyla bahsetmektedirler. Boğazdan geçen ilk Avrupalı Kastilyalı III'ncü Henri'nin 1404 yılında Timur sarayına elçi olarak gönderdiği Clavijo olmuştur. Söz konusu geçidi kendisi de aşağı yukarı Hiuan-tsang gibi tanımlayıp şunları ekledi: "Söylendiğine göre, eskiden bu geçidi *demirle kaplanmış bir kapı* kesmekte imiş".¹²

Babürnamede boğaz Moğolca *qa'alya* (Arapça harf çevrimi: *kahalqah*'dır) 'kapı' adında anılmaktadır. Geçidin sonraki *Buzghāla Khāna*¹³ adı yazılı kaynaklarda ilk kez 18'inci asırda ortaya çıkar. Bir yol boğazdan bugün de geçer fakat artık hiç bir ehemmiyeti yoktur.¹⁴

Çinli Hiuan-tsang ile İspanyalı Clavijo'nun tarifi temelinde *Demirkapı* toponiminin oluşması kolaylıkla izah edilebilir. Böylece toponimin *kapı* unsuru anlaşılır ama bu olaylarda pek muhtemel olan halk etimoloji etkisini de dikkate almamız lâzım. Boğazın kaya duvarlarının belki de demir cevheri bol olduklarından *demir renkli* olmaları da kuşkumuzu uyandırınca aklımıza *Ergenekon efsanesi* gelir ki, onun bu hususta oynayabilmiş rolünün açıklamasına daha sonra döneceğim. Boğazın adlandırılmasının başka bir motifi çağın tanınmış kale ile şehir kapılarıyla olan çağrışımı de olabilir.

Diğer meşhur "Demirkapı" Kuzey Kafkasyalı Derbend yakınlarında idi. Derbend şehri Hazar denizinin batı kıyısında bulunan Dağıstan'da, Kafkas dağlarının sarkıntıları ile deniz sahili arasındaki dar (3-3,5 km genişliğinde olan) geçidin girişinde yer almaktadır. Geçidin adı muhtelif dillerde birçok varyantta onun yakınındaki kente bağlandı. Şehrin bugünkü adı Farsça *darband* (*dar* 'kapı' + *band* 'metal sırığı; engel, bent, mâni', sözü sözüne 'sırlıklı / engelli(?) kapı' manalı) ifadesinde kaynaklanmaktadır. *Darband* adı kent adı olarak ilk kez 7. asırda ortaya çıkmıştı. Şehrin Arapça adı da bir somut veya mecazî kapı ile olan bağlantıyı kastetmektedir: *Bāb wa'l-Abwāb* 'Kapı ve Kapılar', *Bāb al-Abwāb* 'Kapıların Kapısı', veya sadece *al-Bāb* 'Kapı'. Gerçekte bu "kapılar" yerli bir ağızda Doğu Kafkas vadilerinin girişi anlamına gelmiş idiler.¹⁵

Eski Ermeni kaynaklarının 'Hunlar kapısı' manasındaki toponimi ve onun yanısıra 6. asırda Pseudo Zacharias Rhetor'un belli

¹¹ Herhalde geçidin (boğazın) Moğol *qa'alya* 'kapı' adının bozuk şeklidir.

¹² Hiuan-tsang'ın seyahatnamesinden Thomsen'in aktarması (*Orhon Yazıtları*. s. 207. 6. dipnot).

¹³ Thomsen (*Orhon Yazıtları*. s. 207. 6. dipnot) toponimi „Bouzgola-Khana" şeklinde yazıp onun amlamı olarak 'Keçi Kulübesi' tâbiri veriyor. Belki Timür çağındaki bir gümrükhanenin anısını saklıyormuş mu? Mümkündür çünkü „Khana" bugünkü Özbekçede *xāna* 'komnata, pomeščenie' (oda, mekân) sözcüğüyle aynıdır (Borovkov, A. K. (ed.): *Uzbeško-russkij slovar'*. Moskva 1959)

¹⁴ *The Encyclopaedia of Islam*. II, 115/b.; Thomsen: *Orhon Yazıtları*. s. 207. 6. dipnot.

¹⁵ *The Encyclopaedia of Islam*. I, 835b.

"Fars'a giden yolları muhafaza eden kapılar"dan bahsetmiş olduğu dikkatimizi çekmektedir. Kapının varolduğu yerde duvarın, en azından herhangi bir parmaklığın da varolması gerek. Hem vardı da! Kuzeyden gelen fâtilheler karşı 508 civarında Beş Barmak'ta¹⁶ kirpiçle ve taşla sağlamlaştırılmış uzunca bir duvarı inşa etmeğe başladılar. Kuzey tarafında bu 3650 m, güneyde ise 3500 m uzunluğunda idi. Bu iki (paralel) şehir duvarı kanadı birbirinden 350-450 m mesafesinde olup doğuda Hazar denizinin kıyısına kadar uzandı. Güneybatıda şehir duvarı batı istikametinde gerçekte geçilmez ormanlarla kapalı dağlar arasına 40 km giren dağ duvarı denilen duvarla bitişti. 4 m kalın ve 18-20 m yüksek sağlamlaştırılmış şehir duvarları evvelce mevcut olan müstakil kaleleri birleştirdi.¹⁷

Bu saygı uyandırıcı, köhne havalı yapının onu dünyanın yedi harikası arasına dahil eden Arap vakanüvisleri meftun ettiği şaşılacak bir şey değildir. Derbend geçidinin kuzeyden tehdit eden *Ye'cuc ve Me'cuc* boyları yüzünden olan kapatılması orta çağda Büyük İskendere (m. ö. 356-323) atfedilmişti.¹⁸ Müslüman mitolojisine göre *Ye'cuc ve Me'cuc* halkı uzak Doğuda oturup dünyaya belâ getirir. Kur'an'a göre Büyük İskender'le özdeşilen Zülkarneyn *Ye'cuc* ile *Me'cuc*'un oturdukları yere kadar erip orada iki dağ arasında bu halkları durdurmak amacıyla demir bendi yaptırmıştır. Başka hikâyeye göre Zülkarneyn dünyanın hududuna kadar ulaştığında demir bendi değil fakat bir set kurmuştur.¹⁹ Müslüman coğrafyacıların gözünde Kafkas sıradağları yeryüzünün yer ayırımı çizgisi²⁰ idi. Bunun güneyinde medenî dünya, kuzeyinde ise "karanlık memleketi" bulunmuş. Onlar Kafkas'ı *Saddayn*²¹ ile, yani Büyük İskender'in *Ye'cuc* ile *Me'cuc*'a karşı aralarına engel yaptırmış olduğu iki dağ ile özdeşmişler.²²

Derbend'in eski adları arasında 'demirkapı' manalı bulunmamaktadır. Oğuzların destanında ise, aşağıda göreceğimiz gibi, Derbend geçidinin "Demirkapı"sı hemen hemen daimi epepe sıfatına dönüşmüştür. Türk halklarının kendileriyle beraber eski Türk adlandırma üslubu da getirip Orta Asya'daki *Demirkapı geçidi* analojisinin etkisi altında Derbend geçidine de ona göre advermeleri acaba mümkün mü? Büyük bir ihtimalle evet, zira Avarlar ile Hunlar

¹⁶ Beş-barmaq 'beş parmak', yeradıdır.

¹⁷ Yarshater, Ehsan (ed.): *Encyclopaedia Iranica*. I-XII (1982-2004) (<http://iranica.com>)

¹⁸ Yarshater: *Encyclopaedia Iranica*. (<http://iranica.com>)

¹⁹ Tokarev, Sz. A.: *Mitológiai enciklopédia*. II. cilt, Gondolat, Budapest 1988, s. 554, 548.

²⁰ Angolul: girdle of the Earth.

²¹ Arapça *sadd* "set, engel" demektir, *saddayn* ise "ikili engel, ikili kapı" demektir.

²² *The Encyclopaedia of Islam*. IV, s. 341b.

ardından Batı Türkleri ile Hazarlar da 6. asırdan başlayarak Kafkas bölgesinde baş göstermişlerdir.²³ Türk huzuru burada o zamandan itibaren sayılabilir. Al-Bāb yani Derbend fiilen 11. asırda Selçük İmparatorluğuna tâbi olduğu zaman Türk hakimiyeti altına alındı.²⁴ Bununla birlikte Kafkas'ın güneyinde, güney-doğusunda Oğuz Türklüğü de yerleşmiş oldu. Gerek kuzeyden gerek güneyden gelip Kafkas bölgesinde yaşayan Türklerin yeni meskende de coğrafi objelere artık eski yurtlarında kalıplaşmış sisteme ve güdülere uyarak advermesi gayet tabii bir olaydır.

Oğuzların önemli destanı olan *Dede Korkut kitabında Demir Kapı* toponimi (D4)²⁵ birkaç kez ortaya çıkmakta, her zaman kesinlikle Derbend'le, doğrusu Derbend geçidiyle bağlı olarak geçmektedir. Örneklerimiz: 1. "*Demir Kapı* Derbendindeki *demir kapıyı* tepip alan Kıyan Selçük...";²⁶ 2. "*Demir Kapı* Derbendinde bey olan Kıyan Selçük oğlu Deli Dundar..."²⁷ v.s.

Yukarıda görebildiğimiz kadar Derbend Arapça adının merkezî ögesi olan 'kapı' manalı *bāb* sözcüğü bu olayda belki somut bir 'kapı' veya 'kale kapısı', veyahut 'şehir kapısı' anlamı yerine 'vadi girişi' anlamını taşımakta idi. Türkçe "demir kapı" kavramının buradaki uygulanmasını şehir ile bölge Arapça adının bilinmesi de teşvik edici olabilmiş. Bu bakımdan Oğuz destanında şehrin sıfatı olarak Türkçe *kapu* (*qapu*) 'kapı' veya *kapulı* (*qapulı*) 'kapılı' sözcüğünün geçmesi ihmal edilmeyecek bir ayrıntıdır. Destanda örneğin: *Qapulı Qara Dervend* 'Kapılı Kara Dervend', *Qapular Dervendi* 'Kapıların Dervendi' ifadeleri var.²⁸ *Dede Korkut kitabında* aynen *Kapulu Derbend* toponimi geçmektedir.²⁹

Yukarıdaki paragraflarda gösterdiğimiz iki meşhur "Demirkapı" sık sık karıştırılmıştır, fakat bu husus işbu tebliğ bakımından ilgisizdir.

Türklerle aralıksız bağlanabilecek ve belli dereceye kadar tanınmış üçüncü *Demirkapı* geçidi (V11) Güney Karpat dağlarında bulunmaktadır. Bu boğazdan Tuna nehri geçer. Irmağın kayalı dağ boğazında, çağlayanlı, dar yatağında aktığı yere Osmanlı Türkler haklı olarak *Demirkapı* (D23) adını vermişlerdir.

²³ *The Encyclopaedia of Islam*. I, s. 835b, IV, s. 341b.

²⁴ Togan: *Umumî Türk Tarihi*. s. 190, 411; *The Encyclopaedia of Islam*. I, s. 835b; Golden, s. B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Otto Harrasowitz, Wiesbaden 1992, s. 222.

²⁵ *Veri belleği*'nin ilgili harf ve sıra numarası altındaki isme bir göndermedir.

²⁶ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul 1969, s. 47.

²⁷ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul 1969, s. 161.

²⁸ Žirmunskij – Kononov: *Kniga Korkuta*. s. 264.

²⁹ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul 1969, s. 30.

Buraya kadar söylendiklerinin ışığında 'demir kapı' anlamlı toponimlerin eski zamanlarda hatta bugünlerde bile Türk halklarının oturduğu birçok bölgesinde ortaya çıkmasına hayret edilemez. Bunun örneklerini tebliğimin sonundaki *Veri belleği'nin (D)* kısmında veriyorum. Sergilenen *Temir qapıy ~ Demir Kapı ~ Demirkapu* v. s. toponimleriyle belirlenen nesnelere oldukça çeşitlidir: örnek olarak *dağ ile nehir boğazı* (umumiyetle aynı yerde), *kapı* → *kale kapısı* → *şehir kapısı* → *şehir semti* → *yerleşim yeri (köy, kent)*, *bent (tabya, duvar)*, *dağ*, *çayır*. Hemen hemen her olayda adverme nedeni açık ve belirtilen nesnenin değişmesi de kolaylıkla anlaşılır.

Osmanlı Türklerin alt Tuna meşhur boğazına ilkel adverme üsluplarına dayanarak *Demirkapı (D23)* adını vermeleri, Macarların aynı yere eskilerden beri bilinen ve ülkenin türlü türlü bölgelerinde mevcut olan - fakat belki çağdaş Osmanlı Türk etkisine yenileştirilen - *Vaskapu (V11)* [oku: vaşkapu =Demirkapı] toponimi uygulamaları kendiliğinden anlaşılır.³⁰ Ama Macaristan'ının her tarafında, söz konusu yerden bazen yüzlerce kilometre mesafede üstelik te düzlük bölgelerde *Vaskapu* toponimlerinin bulunması daha zor izah edilebilir. Buraya kadar bilinen Macarca toponimlerin büyük bir kısmı Osmanlı Türklerle ne coğrafya ne de kronoloji bakımından bağlanabilir, çünkü kimi *Vaskapu* adları o zamanki Osmanlı Türk hakimiyeti altında olan bölgelerin haricinde idiler, kimiler ise Macaristan'daki Osmanlı egemenliği zamanından bazen yüzden fazla sene evvel artık mevcuttu (bir olay 1389'dan gösterilebilir).

Verilerimiz arasında birkaç daha geç meydana gelen ve hakikaten kapı hatta gerçekten demirden yapılmış (şehir veya kale kapısı) belirleyen yeradı da var, ama onlar bu sebepten dolayı konumuz ile bağlı değildir.

Bugüne kadar bildiğimiz Macar *Vaskapu* toponimleri iki gruba tasnif edebiliriz. Birinci gruba dahil olanlar gerçekten herhangi bir *geçit* (gedik, derbent) veya onun girişi, "kapısı" demektir. Erken orta çağ Macaristan'ının tabii ve suni sınır kapıları (Macarca: *gyepűkapu*'ları) haklı olarak buraya dahil edilebilir. Belirtilen objelerin birincil veya primer *denotatum*³¹ grubu budur. Bu grubun fazla "Vaskapu"sunun denotatumu artık asıl kriterlere (ölçütlere) uymaz gibidir. Bunların biri Macar Büyük Ovasının bir bölgesi olan Kiskunság'ın (Küçük Kumanistan'ın) dağdan ırmaktan epey uzak olan tam ortasındadır. Burada advermenin nedeni kumlu, zorlukla gidilir yol kısmı idi (*V4, V6*). Yolun iki yanında bir yerde birer tepecik veya yüksekçe kıyı varsa o yere *Vaskapu (V: 3, 5, 6, 9, 10)* adı verirlerdi. Tiszaszöllös dış bölgesinde, Tisza nehrinin bir

³⁰ Lajos Kiss'e karşı ben burada "çeviri" sözünü kullanmaktan sakınıyorum.

³¹ Söz konusu özel adın belirttiği şahıs veya nesne. Latince asıllı dilbilgisi teriminin İngilizce anlamı şudur: "An actual object referred to by a linguistic expression."

yarımadasında "demirkapı"yı yolun iki yanındaki birer kocaman kavak teşkil eder (V8). Aynen bir çayın yüksek kıyıları arasında aktığı yer "demirkapı" olabilir (V7).

İkincil (sekunder) gruptaki coğrafi objeler birincil grubun objeleriyle herhangi bir ilişkide bulunup ya onların bir parçasıdır ya onların yakınlarında olup onlarla temas eder. Bu nedenle Macaristan'daki *Vaskapu* toponimlerinin denotatumu da çok çeşitli oldu. Aralarında asıl (birincil) adı görünen *dağ geçidinin*, *ırmak* ve *yol daralması*nın 21 olayını bulabiliriz.

Sonradan aynı toponim ikincil denotatlara da geçirildi. Böylece gelişme *primer denotatum* → *sekunder denotatum* yönüne ilerleyip toponimin kullanma sahası oldukça genişledi. Aşağıda Macarca'da *Vaskapu* toponimiyle adlandırılmış (sekunder sayılan) coğrafya objelerini (denotatuları) sıralıyorum: *dağ*, *tepe*, *kaya*; *engel*, *set*, *tabya*; *sınır kapısı*; *arazi*, *bölge*, *çayır*, *kır*, *orman*; *çay*, *dere*, *mecra*, *yol*.

Macarca'da *Vaskapu* toponimlerinin genişçe kullanımı bazı araştırmacılarında *vaskapu*'nun *coğrafya (toponimi) terimi* (veya *cins ismi*) sayılabileceği düşüncesini uyandırdı. Buna göre Macarca *vaskapu*: 1. 'iki geniş çayır arasında daralıp giden su yatağı';³² 2. 'derin yol, vadi girişi' demektir.³³ Bu kavramın bütün ağızlar da *coğrafya terimine* dönüşmemiş olduğunu varsayıyorum. Herhalde düzlük bölgeler ile (akar)suyu az olan ovalarda onu bilmezler.

Eğer Türk *Temir qapıy* ~ *Demirkapı* tipi adları Macaristan'da mevcut *Vaskapu* toponimleriyle karşılaştırsak, denotatum sahasının temel ayniyeti gözümüze çarpar. Sorulacak soru saf görünebilir. İki dilde söz konusu toponimlerin aynı dünya anlayışı esasında, dil bakımından da benzeri şekilde oluşup aynı fonksiyonda kullanılmaları nerede kaynaklanıyor? Gelecek paragraflarda işte bu soruya cevap vermeğe çalışacağım.

Bilindiği gibi erken ortaçağda Macaristan özel bir koruma sistemi olan *gyepű* [oku: gyepű] ile çevrilmiş idi. Macarca *gyepű* sözcüğünün 'çit' demek olduğu hudut hattı bazı kısımlarının çitlerle muhafaza edilmiş olduğunu gösteriyor. Çağdaş ülke sınırı esasen birbiri üstüne devirmiş ağaçlardan, arıklardan, toprak ile taştan yapma engellerden ve kabartmış çaylardan ibaretmişti.³⁴ Pannonya

³² Biró, Ferenc: Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. In: *Magyar Nyelvjárasok*. (A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve XXXIV) Debrecen 1997, s. 9. [Körös nehirleri bölgesinde yeradı oluşturan hidrografi cins isimleri]; http://mnytud.arts.klte.hu/mnyj/xxxiv/07biro_f.doc.

³³ Kiss, L.: *Földrajzi nevek*. II, s. 741.

³⁴ Mező, András: A nyíri-rétközi gyepű. In: *A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. 2. kötet. Nyíregyháza, 1968, s. 242; Kósa László (ed.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, s. 58.

Avarları 700 civarında aynı sistemi kullanmışlar. Buna benzeyen hudut koruma sisteminin kullanılmasını Kazarlarda da takip edebiliriz.

Unutmamak gerekir ki Macar toplumsal, askerî ve ekonomik düzenin şekillenmesinde rol oynayan Türk tipi göçebe kültürünün organik bir rolü var idi. Türk alıntı sözcüklerimizin büyük bir kısmını - yüzlerce kelimeyi - bu devirde bozkırlardaki Türkler, Onogurlar, Volga Bulgarları ve son olarak Levedya'da 750'den 850'ye kadar beraber yaşadığımız Kazarlardan almıştık. Bol sayılı çeşitli konulu Türk alıntı sözcüklerimizin tanıklığına göre Macar kültür ve dil tarihinde yüzyıllarca süren Türk tesirinin bütün eski kültürde izleri kalmıştır. Eski Macar savaş taktiği, askerî teşkilâtı da tamamıyla Türk usulü üzere idi. Macar folklor ve halk müziği günümüzde de eski Türk unsurlarını saklamaktadır.³⁵

Yukarıdakilere göre Macarların sözü geçen özel hudut koruma sisteminin bilgisini eski yurtlarından kendileriyle beraber getirmeleri pek muhtemeldir. Kapılar (Macarca *gyepűkapuk*) suni hudut koruma sistemi olan *gyepű*'lerin zarurî kısımları idi. Bunlar umumiyetle sınır ile yolun kesiştiği yerde bulunurlardı. Yolların sadece normal amaçla değil fakat ordu yolu olarak ta kullanıldığı için onların ülke içine doğru giden kısımlarında da sağlamlaştırılmış kapılar vardı. Böylece *Kapu* 'kapı', *Vaskapu* 'demirkapı' toponimleri ortaçağ yollarının birer noktasını gösteriyorlar.³⁶

İşbu incelememin konusu bakımından Szabolcs-Szatmár ili Magy kasabası bölgesinde mevcut *Kapus-hegy* [oku kapuş hegy = kapılı dağ] toponiminin tanıklığı mühimdir.³⁷ 1436 tarihli bir vesikada bu tepenin adı *Kapus-hegy*'dir. Aynı yerde 1870'te yapılmış bir haritada *Vaskapu tájéka* [= Vaskapu yöresi] görünüp bugün ise kasabanın dış bölgesinde *Vaskapu* çayırı bulunmaktadır. Bütün bu toponimler eski *gyepű*-sistemi bir geçit noktasının demek kapısının hatırasını saklıyorlarmış.³⁸ Büyük ihtimale karşı *Kapos*, *Kapus*, *Kapi* unsurları içeren birleşik toponimler de eski sınır kapılarıyla (Mac. *gyepűkapu*) bağlıdır. Batı Macaristan Győr-Sopron ilinde bulunan *Kapuvár* [=Kapı-kale(si)] yerleşim yeri eski vesikalarda sadece *Kapu* 'kapı' olarak çıkmaktadır. Burada Derbend kentinin Arapça

³⁵ Rásonyi, L.: *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler*. Ankara 1983; Kósa, László (ed.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, s. 18, 23, 24, 27 [Macar uygarlığı tarihi]; Lőrincz L. László: „...jurták között járok” *A belső-ázsiai hősének*. Magvető Kiadó, Budapest 1981, s. 183. [“...çadırlar arasında geziyorum.” İç asya destanları]

³⁶ Mező: *A nyíri-rétközi gyepű*. s. 243, 248.

³⁷ *Kapus-hegy* (tepe, 1436: Kapushegy, Magy, Apagy ve Mohosteleg köyleri sınırlarının buluşma noktasında; Szabolcs-Szatmár ili): bugün *Vaskapu (rét)*, ova; Magy köyü dış bölgesinde bir 1870 tarihli haritada *Vaskapu tájéka* (=Demirkapı yöresi) adında ortaya çıkıp evvelki sınır kapısının hatırasını saklar. (Mező: *Nyíri-rétközi*. s. 244.)

³⁸ Mező: *A nyíri-rétközi gyepű*. s. 244.

kaynaklarında geçen adının da pek basit şekilde *al-Bāb* 'kapı' olduğunu hatırlatmak istiyorum.³⁹

Gördüğümüz gibi eski suni hudut geçitlerinin (Mac. *gyepükapu*) adlandırılmasına Macarcada zaten eski Türk asıllı *kapu* sözcüğü kullanılmıştır. Sıfat tamlamaları arasında *Vaskapu* tipi birleşik ismi oldukça yaygındır. *Kapu* birleşeni için ayrıca bir izah vernek lüzumsuzdur. Ama *vas* 'demir' tamlayanı daha ilgi çekici ve izah edilmesi gereken bir meseledir. Çoğu olaylarda geçidi veya boğazı kayaların (taşların) oluşturduğuna rağmen incelediğimiz toponim neden *Kókapu* 'taş kapı(sı)' değil, fakat *Vaskapu* 'demir kapı(sı)' diye adlandırılmış oldu?⁴⁰ Bu soruya yaklaşık bir asırdan evvel artık Macar bilgini Károly Tagányi da cevap aramıştı. Onun kanısınca toponimdeki *vas* birleşeninin anlamı 'şiddetli olarak, demir gücüyle korunmuş bir yer'.⁴¹ Kendimiz *vas* 'demir' sözcüğünün metaforik kullanımını da göz önünde tutarak toponimler için hem Türkçede, hem Macarcada 'demir gücüyle eşit, katı, sağlam, dayanıklı' anlamına ihtimal veriyoruz.

Her iki dildeki "Demirkapı" ile bağlı olarak acaba bu geçitlerin adlandırılmasına *demir kapı* yerine neden diyelim *taş, bakır* veya başka *kapı* kullanılmamış diye sorabiliriz.

Türklerin oturdukları yerlerin bazılarında pek yaygın ve eski çağlardan beri kullanıla gelen *Temir kapıy* ~ *Demirkapı* tipi adlarının oluşmasında "demir"e metaforik anlam verilmesi yanında Ergenekon efsanesinde kaynaklanan ilkel mitolojik ananın de katkısı olabilmıştır.⁴²

Ergenekon Destanını bugün en çok Fars vakanüvisi Reşideddin'in (1247-1318) *Câmi üt-Tevarih* adlı eserinden biliyoruz.⁴³ Efsane hiç şüphesiz ki umum Türk menşe efsanesinin bir kısmı, dışı kurtlu menşe efsanesinin devamıdır. Reşideddin, bu efsaneyi tamamen moğollaştırmıştır. Ona göre Moğol boyları genel olarak Türk boylarının bir bölümüdür. Reşideddin'in anlatısında destanın özü şöyledir:

"Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 2.000 sene önce, Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık o kadar büyümüş ve inada dökülmüştü ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaş ediyorlardı... Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi.

³⁹ Kiss, L.: *Földrajzi nevek.*; Derbend'in bir Arapça adı sadece: *al-Bāb* 'Kapı' idi.

⁴⁰ „Kókapu” (=taş kapı) yerine *Vaskapu* (=demirkapı) bulduğumuz yerler: V 2, 7, 16, 17, 69, 71.

⁴¹ Tagányi, Károly: Gyepü és gyepüelve. In: *Magyar Nyelv*, Sayı 9 (1913), s. 99-100; Mezó: *A nyíri-rétközi gyepü.* s. 244.

⁴² Bu fikir için sayın Mustafa Öner'e teşekkürlerimi sunarım.

⁴³ Rus neşri: Semenov, A. A. - Petruşevskij, I. P. (ed.), *Rašid-ad-din, Sbornik letopisej.* I-II. Moskva 1952-1960.

Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da (Türkler) gelir de bizi öldürür diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı, hep dağlar ve ormanlar ile örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri de yokmuş. Bu geçidden bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ova imiş. Bu ovanın adına da *Ergenekon*⁴⁴ derlermiş."

"Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı *Negüz* ve *Kıyan* idi. Onlar senelerce o güyel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Birbirleriyle evlenmek yolu ile gittikçe çoğaldılar... artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir *demir madeni* vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu *demir kapıyı* eritip oradan çıkmağa karar verdiler. Hepsi bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar... En sonunda, ateşler yandı, körükler işledi ve geçitte eriyip parçalandı. Bu sırada pek çok da demir elde edilmişti. Tabii olarak yol da açılınca, içeride hapsolan halkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, her biri bir yerde yerleştiler."⁴⁵

Macarca *Vaskapu* toponimi Türkçe ana tipinin oluşmasına ve yaygınlaşmasına izahat verebilecek efsane işte bukadardır. Bir efsane gerçek temelinin ne kadar olduğu kesinlikle bilinmez. Fakat destana bağlanabilecek daha fazla ufak ayrıntı incelenen toponim "demir" ögesinin büyümlü-mistik anlam içeriğini ispat etmektedir.

Bildiğimiz gibi, Türkler demiri ulu ve kutsal sayarlardı. Aynısı gibi demircilik te onlar için kutsal bir iş ve meşgale idi. Biliyoruz ki, Göktürk Devleti'ni kuran *Bumin* ve *İstemi* kağanların kendi kabilelerinin sanatları demircilik idi.⁴⁶ Buna rağmen Türklerin demircilik hakkında ne gibi merasimleri olduğunu ve onların anane ile dindeki işlevini gösteren verilerimiz yoktur. Kaynaklarda bu hususta veriler olmasa da, Orta Asya bazı halklarının günümüzde

⁴⁴ Reşideddin'in izahatında *Ergenekon* ismi *ergene* 'dik, zor gidilir' ile *kon* 'sirt, geçit' anlamlı sözcüklerinden oluşturdu (Ögel: *Türk Mitolojisi*. I, s. 62). *Ergünekün* varyantı da bilinmektedir (Tokarev, Sz. A.: *Mitológiai enciklopédia* II, s. 501).

⁴⁵ Efsanenin özetini Bahaeddin Ögel'in çevirisine dayanarak aktarıyorum (Bahaeddin Ögel: *Türk Mitolojisi*. (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII.) Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1998, s. 60-63).

⁴⁶ Ögel, yge. 66. s.

bile yaşamakta olan inançları bununla ilgili olarak ipucu sağlayabilir.⁴⁷

Çeşitli Türk halklarının efsanelerinde ve Altay ile Güney Sibiryta mitolojisinde sık sık "Demir dağ" ile "Çelik dağ"dan bahsedilir. Bu "demir dağlar", görüldüğü gibi Türk menşe efsanelerinde ve kozmogonide de mühim bir rol oynadılar. Efsanelere göre onlar çoğu zaman denizin veya okyanusun ötesinde olup dünyanın uç noktasını sembolize etmektedir.⁴⁸ Bunun ışığında Kafkas ta Türk inancına uygun olarak "Demir dağ" idi. Böylece Derbend geçidinin Türkçe *Demirkapu* adının güdüsü de anlaşılabilir.

Yurt kuran eski Macarlar Türklerin yukarıda genel hatlarıyla çizdiğimiz "demir kültür"nü ve onunla ilgili efsaneleri, inançları ve ananeleri acaba bilebilmişler mi? Cevabım - evettir. Fikrimi kısaca aşağılarda kanıtlamağa çalışacağım.

Bilindiği gibi Macarlar özerk hayatlarının başlangıcında Avrasya göçebe kültür ortaklığının azası oldular ve hayat tarzını ve uygarlığını oradaki kanunlar biçimlendirdiler. Tarihlerinin birinci devrinde (m. ö. 1. bin yıldan m. s. 6. asra kadar) bozkır bölgesinde başlıca olarak İran dilli halklar (İskitler, Sakalar, Sarmatlar) yaşarlardı. Eski Macar tarihinin ikinci devri 6. asrın ortasında Türk İmparatorluğu kurulmasını takip eden halkların büyük göçüyle başladı. Bu zaman Avrupa ile Asya sınırında yeni Türk halkları peyda oldu. Macarların Bulgar Türk dilli Onogurlarla (Onogur Bulgarlarıyla) ve Kazarlarla sıkı ilişki kurduğundan dolayı Macar tarihinin "Türk çağı" başlamıştı.⁴⁹

Gelecekteki açıklamalar için bozkır göçebelerinin dünyasında bazı uygarlık unsurlarının, efsanelerin ve inançların - halkların konuştukları dillere bakmadan - muazzam bir sahada yayılmasını vurgulamak gerek. Bu hususta eski Macarların inanç dünyasının ve bütün mânevi uygarlığının umumî bozkır vasıflarını üzerinde taşıdığı kolaylıkla anlaşılır. Fazla efsanemiz, aralarında meselâ Aziz Ladislaus efsanesi (Mac. *Szent László-legendá*) de o çağlarda kaynaklanıyor.⁵⁰ Moğolist ve ünlü yazar László Lőrincz bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "...bozkır göçebelerinin her biri etnik bakımdan her halde akrabamız değil, hatta ezici çoğunluğu kesinlikle akrabamız değildir. Ama şairlikleri, ekonomi sistemleri, hayat tarzı Avrasya bozkır bölgesinde imparatorluktan imparatorluğa, halktan halka devredilmiştir."⁵¹

⁴⁷ Ögel: *Türk Mitolojisi*. I, s. 66.

⁴⁸ Ögel: *Türk Mitolojisi*. I, s. 59, II, s. 434-35.

⁴⁹ Kósa: *Magyar művelődéstörténet*. s. 18. s. 19, 23-27

⁵⁰ Kósa: *Magyar művelődéstörténet*. s. 21; Lőrincz L. László: „...jurták között járok” A *belső-ázsiai hősének*. Magvető Kiadó, Budapest 1981, p.7.

⁵¹ Lőrincz L. László: „...jurták között járok”. s. 184.

Bütün bunların bilincinde söz konusu Macar "demirkapı" kavramının Avrasyalı, daha yakından Türk, menşe efsaneleri veya somut "Demirkapı" toponimlerinin tesiri altında doğabilmiş olduğunu varsayıyorum.

Macar dilinin yaygınlaştığı bölgede tek tük var olan *Vashegy* (Demirdağ) toponimleri ve başka *vas* (demir) unsurlu eski toponimler demir kültürünün kalıntıları olabilir. Örnek olarak Somogy ili Ors köyü dış bölgesinde olan *Vashegy* (Demirdağ) yanındaki *Vaserdő* (Demir-orman) yeri söyleyebilirim.⁵² *Vaskapu* adlı yerlerimizin biri (V1) ise tam *Vasvár* (Demirkale) ile *Győrvár* (Győr-kale) arasında bulunmaktadır.

Macar arkaik dua metinlerinden ve göçebe (Moğol) destanlarından demirin büyü gücüne olan inanç gösterilebilir. Bu metinlerde ejderhaları durduran, kötü ruhları korkutan güç işte demirin sayesinde. L. Lőrincz'e göre ejderhaya karşı çıkmadan kahramanı demir örste demir çekiçle çelikleştiren semavî demircilerin karakteri de bu inanmalara bağlanabilir.⁵³

Macaristan'da daha eski, yurt tutuşundan evvelki kökleri olan Macarca *Vaskapu* toponimleri yanısıra 16-17. asırda, aynı toponimlerin Oğuz Türkçe varyantları da peyda oldular. Mecsek ve Pilis dağlık bölgelerinde mevcut *Dömörkapu* toponimleri (*Veri belleğinin Dk* altındaki kısmını bakınız) Macar dilinde Osmanlıca *Demirkapı* ~ *Demirkapu* yeradlarının kurala uygun karşılığıdır.

Macaristan'ın güney bir kısmı olan Bácska'da, Kossuthfalva (Ómoravica) adlı bir köyün dışında bir vadinin adı *Vaskapu*'dur (V2), ama onun Sırb-Hırvatçada halen yaşayan karşılığı aynen Osmanlı Türk asıllı *Demirkapı*'dır. Fikrimce bu olayda Macarca toponim daha eskidir.

Macar dilcisi Lajos Kiss'e göre Bátaszék kasabasının dış bölgesinde bulunan *Dömörkapu* (*Dk3*) yerleşim yerinin adı büyük bir ihtimalle eski Macar *Szurdokút* (=geçit-yol/u/)⁵⁴ toponiminin kelime kelimesine çevirisidir. Türk yeradı ise vaktiyle Macarcada üstün çıkmıştır. Fikrimce bu olayda tam tercümeden bahsedemeyiz. Macar *szurdok* 'dağ geçidi' sözcüğünün manası Türk *Demirkapu* yeradının⁵⁵ manasıyla tamamen aynıdır, fakat eski Macar toponiminin *út* (=yol)

⁵² *Vas-erdő* (orman, Ors /oku Orş/ köyü, Somogy ili) (Borovszky: *Magyarország vármegyéi. Somogy vm.* s. 466; Mező: *Nyíri-rétközi.* s. 244.)

⁵³ Lőrincz: "...jurták között járok". s. 195-96.

⁵⁴ *Szurdok-út*, (yol, Baranya ili), 1267: „locum *Zurdukut* (oku *Surdok út*) vocatum”. (Wenzel, Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. III. Pest 1869, s. 174.)

⁵⁵ E. A. Kolukisa'nın konumuzla ilgi makalesini (*Demirkapı Adlı Geçit ve Yerleşim Yerlerinin Coğrafi Dağılışı*. In: Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 24, s. 145-150, Ankara 2002) maalesef elde edinemeyip kullanmadım.

ögesi Türk toponiminde yoktur.⁵⁶ Bundan Macar yeradı çeviren veya adveren Türklerin Macar isminin herhalde yalnız *Szurdok* şeklini bilmiş olduklarına hükmediyorum. Ama sadece söz konusu yerin bilinmesi de advermek için yeterli olabilmiş idi.

Dömörkapu adları temelinde fazla netice çıkarmağa imkân var: 1. fâtilh Türkler söz konusu yeri bilerek kendi coğrafya kavramlarının (adverme sisteminin) temelinde ilgili toponimi vermişler; 2. Türkler aynı zamanda söz konusu yeri ve onun Macar adını da bilebilmişler. Bu ad - yukarıda gördüğümüz gibi - gerek *Szurdok*, gerek *Vaskapu*(!) da olabilmiş. *Dömörkapu* adlı yerlerin daima *Vaskapu* adlı yerlerin yakınlığında bulunması göze çarpıyor, fakat hiç şaşırtıcı değildir.

Bu noktada halka kapandı. Eski zamanlarda, yurt tutan Macarlarla birlikte Kuzey tarafından Avrasya bozkır bölgelerinden getirilen Macar *vaskapu* kavramı temelinde oluşmuş Macarca *Vaskapu* yeradları yanında Güney-doğu tarafından gelen Osmanlı Türklerin Küçük Asyadan getirdikleri Türkçe *Demirkapı* adları da yer almıştır. Bu toponimlerin nihaî ana kaynağı Macarların bozkır göçleri sırasında Türk göçebelerinden tanınmış oldukları İç Asya'daki mitolojik *demirkapı* olabilmiştir.

Veri belleği

(D) *Demirkapı*:

1. *Temir qapıy* (dağ geçidi, Baysun-tau dağlarında bir geçit, bugünkü *Derbent*⁵⁷ adlı köyün yakınında, eski Semerkant-Tirmiz (Termez) yolu üzerinde, Amuderya'nın kuzeyinde)⁵⁸
2. *Talka Demirkapısı* (İli vadisinin kuzey kısmında bir dağ geçidi), sözde Ergenekon efsanesinin "demir kapısı" budur⁵⁹
3. *Termiz Demirkapısı* bkz. *Temir qapıy*

⁵⁶ *Szurdokút* toponiminin beklenen tam kelime kelimesine çevirisi *Demirkapu-yol(u)* olurdu. Türkiye'deki *Dağyolu* ve *Dağyöre* köy adları da bu sahaya aittir (Gülensoy, Tuncer: *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları 618) Ankara 1995, s. 81.)

⁵⁷ *Darband* yerleşim yeri, Afganistan Badahşan eyaletindeki Faizabad yakınında.

⁵⁸ Tirmidh / Tirmizi / Termiz / , şehir, Amuderya'nın sağ yani Kuzey kıyısında, bugün Termez şehri Özbekistan'ın Güney bölgesinde (*Encyclopaedia of Islam*; Togan: *Umumi Türk Tarihi*. s. 19, 38, 63, 64, 188 v.s.; www.sevde.de/Kuran-Tevsiri/Kehf/Kehf92-98.htm). Diğer "Demirkapı"lardan ayırtmak amacıyla meslek literatüründe bu şehrin yakınında bulunan geçidi "Termiz Demirkapısı" diye zikrederler (Togan, Zeki Velidi: *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 53).

⁵⁹ Togan: *Bugünkü Türkili (Türkistan)*. s. 18, 31.

4. *Temir-Kapu ~ Demir Kapı ~ Demirkapu ~ Demür Kapı* (Derbend'de kale, şehir ve/veya şehir kapısı, Oğuz destanında ise şehrin kendisinin adı)⁶⁰
5. *Demirkapı* (Haliç'te bir semtin adıdır)⁶¹
6. *Demirkapı* (kapı, İstanbul'da saray kapılarının biri)⁶²
7. *Demirkapı geçitleri*, Cezayir-Sétif yolu bunlardan geçer).⁶³
8. *Damir Qâbü* (=Dâmirqapu?; Suriye'de Dicle bölgesinde bir yerleşim yeri, Kamışlı ile Mosul arasında)⁶⁴
9. *Demir Kapı* (Antakya'da St. Piyer Kilisesi'nin kapısı)⁶⁵
10. *Demir Kapı* (set, engel,Tirmizi / Termiz şehri yakınında, Semerkant'tan Hindustan'a giden yol üzerinde).⁶⁶
11. *Demir kapı* (geçit, Asaralan - Alan köyü karşısında 20 dönüm genişliğinde bir arazidir. Etrafı Bizans dönemine ait surlarla çevrilidir. Tek giriş yeri halk arasında "Demir kapı" olarak anılan, arkaik dönemde ana kaya oyularak açılmış geçit noktasıdır (Balıkesir ili)⁶⁷
12. *Demirkapı* (köy, Balıkesir'den güneye, Balıkesir ili)⁶⁸
13. *Demir Kapı* (saray kapısı; "Sarayın en eski kısımlarından biri, ikinci avluya açılan geniş bir giriş kapısı olan Demir Kapıdır.")⁶⁹
14. *Demirkapı* (arazi, ondan evvel kale kapısı; "Çal Köyü girişindeki Demirkapı mevkiinde yolun altından dar bir kapıdan girilen tarihi geçit..." (Giresun ili).⁷⁰
15. *Demirkapı* (köy, yayla, Trabzon bölgesindeki Soğanlı dağının eteklerinde,Taşkıran köyünün komşuluğunda kraterleriyle meşhur bir yayla)⁷¹
16. *Demirkapı* (köy, Torul ilçesi, Gümüşhane ili)⁷²
17. *Demirkapı Dağı* (dağ, sırt, Doğu Karadeniz dağlar zincirinin bir kısmı)⁷³

⁶⁰ Žirmunskij – Kononov: *Kniga Korkuta*. s. 29, 74, 86, 172, 178, 240, 257, 265.

⁶¹ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. İstanbul 1970, 3. cilt, s. 507.

⁶² *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. 3. cilt, s. 507; www.basin.telekom.gov.tr/dergi/2003-lyazilar/topkapi.htm

⁶³ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. 3. cilt, s. 508.

⁶⁴ *Képes Világtasz*. Carthografia, Budapest

⁶⁵ www.antakyarehberi.com/hataytarih/genelbilgi.htm

⁶⁶ www.sevde.de/Kuran-Tevsiri/Kehf/Kehf92-98.htm;

www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=2907

⁶⁷ www.bigadic.gov.tr/tanitim/turizm3.asp

⁶⁸ www.kafder.org.tr/bilgibelge.php?yazi_id=70

⁶⁹ www.ismailgaspicali.org/Emel_Dergisi/emel135_m05.htm. Evliya Çelebi'nin tarifine göre sarayın her dört köşesinde birer "demir kapı" vardı (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Hansaray>).

⁷⁰ www.rizede.com/karadeniz/giresun.php

⁷¹ www.nailcelebi.gen.tr/basinda/3_2_013.htm;

www.karadenizweb.com/dkaradenizyay.htm

⁷² www.kenthaber.com/sayfalar/ilceler.asp?IlceKodu=2905

18. *Demirkapı* (baraj, köprü; "...surların sadece Hacıkürüş deresine bakan yamaçlarındaki bölümü ile dere üzerinde aynı zamanda baraj ve köprü görevi de yapan Demirkapı bölümü" (Antakya).⁷⁴
19. *Demirkapı* (şehir semti; Bursa)⁷⁵
20. *Demirkapı* (dere, Aras çayırına gider; Kars ili): „...güneyden Demirkapı, Kaput, Todan, ... derelerini alarak Hazar Denizine doğru yoluna devam eder”⁷⁶
21. *Demirkapıja* (yerleşim yeri ve bölge, Makedonya)⁷⁷
22. *Demirkapı* (dağ geçidi ve boğaz; Aşağı Tuna'nın çağlayanlı yatağının Orşova altındaki kısmı, Temes ilinde, Osmanlı imparatorluğunun eski sınırında), en erken olayları: 1816: *Demir Capi*, 1833: *Vaskapu*,⁷⁸ evvelkisinin belki kelime kelimesine çevirisidir.

(Dk) Dömörkapu:

1. *Dömörkapu*, *Dömörkapu-völgy* (dağ geçidi ve vadi; Sikárosi völgy, Pilis dağları, Pest ili).⁷⁹
2. *Dömörkapu* (yerleşim yeri ve onun tarlası, Bátaszék, Baranya ve Tolna ilinin sınırında), daha evvelki *Szurdokút* toponiminin Osmanlı Türk kelime kelimesine çevirisidir.⁸⁰
3. *Dömörkapu* (yerleşim yeri; Güney Macaristan'daki Mecsek dağlarında, Pécs (Peç) şehri yanında).⁸¹

(V) Vaskapu:

1. *Vaskapu* (evvelki sınır kapısı, Vas ili): Vasvár ile Győrvár arasında uzanan 8 km uzunluğunda bir seddin geçidi.
2. *Vaskapu* (/Sırp-Hırvatça Demier-kapia/ vadi, Kossuthfalva /Ómoravica/ köyünün yöresinde, Bács-Bodrog ili): „Bu olay evvelce bu yörede bulunmuş bir toprak kale ile ilgili olabilir.”⁸²
3. *Vaskapu* (meyhane, Bácska'da bulunan Horgos köyünden Magyarakanizsa'ya giden yol üzerinde iki büyük kum tepesi

⁷³ <http://www.gefad.gazi.edu.tr/233/23311.htm>

⁷⁴ <http://www.maliye.gov.tr/defterdarliklar/hatay/turistmk.htm>

⁷⁵ www.ottomansouvenir.com/Capitals/Bursa.htm

⁷⁶ www.kars.gov.tr/ilceler/kagizman/kagizman.htm

⁷⁷ <http://www.slovarji.com>

⁷⁸ Kiss, L.: *Földrajzi nevek*. II, s. 741.

⁷⁹ *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen*. I-XXI. Budapest, 1887-1901; KAKUK, S.: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIIe et XVIIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, s. 122; www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/028/pc002846.html

⁸⁰ Fényes, E.; Vályi: *Magyar Ország*. s. 518; Kiss, L.: *Földrajzi nevek*. I. s. 387.

⁸¹ www.pecs.hu/index.php

⁸² Borovszky: *Magyarország vármegyéi*. s. 14.

- arasında, halkın inancında acuzelerin bulunduğu bir yer.
„vaskapu” (=demirkapı) burada şu iki tepenin alaylı adı idi.⁸³
4. *Vaskapu* (bölge, bozuk kumlu tarla yolu, Kiskunhalas şehri, Bács-Kiskun ili)⁸⁴
 5. *Vaskapu* (yol/geçidi/, Szent András mezra'ı, Jászárokszállás köyünün mezra'ı, Jász-Nagykun-Szolnok ili): „iki kıyı arasında giden karayolu”⁸⁵
 6. *Vaskapu* (dış bölge /yolu/, yol geçidi /boğazı/, Jászberény şehri): „kum tepeleri arasından geçen zor gidilir kumluk yoldan bu şekilli adı almış”⁸⁶
 7. *Vaskapu* (dere yatağı?, Jászkisér köyü, Jász-Nagykun-Szolnok ili): „bir çay kıyısının biraz yükselmiş kısmı”⁸⁷
 8. *Vaskapu* (yol geçidi?, arazi?, Tiszaszölös köyü, Jász-Nagykun-Szolnok ili)⁸⁸
 9. *Vaskapu* (yol geçidi /iki tepe arasındaki daralma/, Pacz köyü, Bihar ili)⁸⁹
 10. *Vaskapu* (karayolunun iki kumlu tepe arasından geçen kısmı, Vásárosnamény kasabası, Bereg ili)⁹⁰
 11. *Vaskapu* (dağ geçidi, boğaz, Aşağı Tuna'nın çağlayanlı yatağının Orşova altındaki kısmı, Temes ilinde, Osmanlı imparatorluğunun eski sınırında), belki Osmanlı Türk *Demirkapı* toponiminin kelime kelimesine çevirisidir (bkz. D24).⁹¹

⁸³ Bálint, Sándor: *Szegedi szótár*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957, s. 651.

⁸⁴ Bognár: *Jász-Kunság*. s. 40.

⁸⁵ Bognár: *Jász-Kunság*. s. 64.

⁸⁶ Bognár: *Jász-Kunság*. s. 65-66.

⁸⁷ Bognár: *Jász-Kunság*. s. 102.

⁸⁸ Bognár: *Jász-Kunság*. s. 136.

⁸⁹ Hoffmann - Kiss: *Bihar*. s. 152.

⁹⁰ Mizser, Lajos: *Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában*. (Levéltári Évkönyv XI.) Nyíregyháza 1995, s. 487.

⁹¹ Kiss L.: *Földrajzi nevek*. II, s. 741.